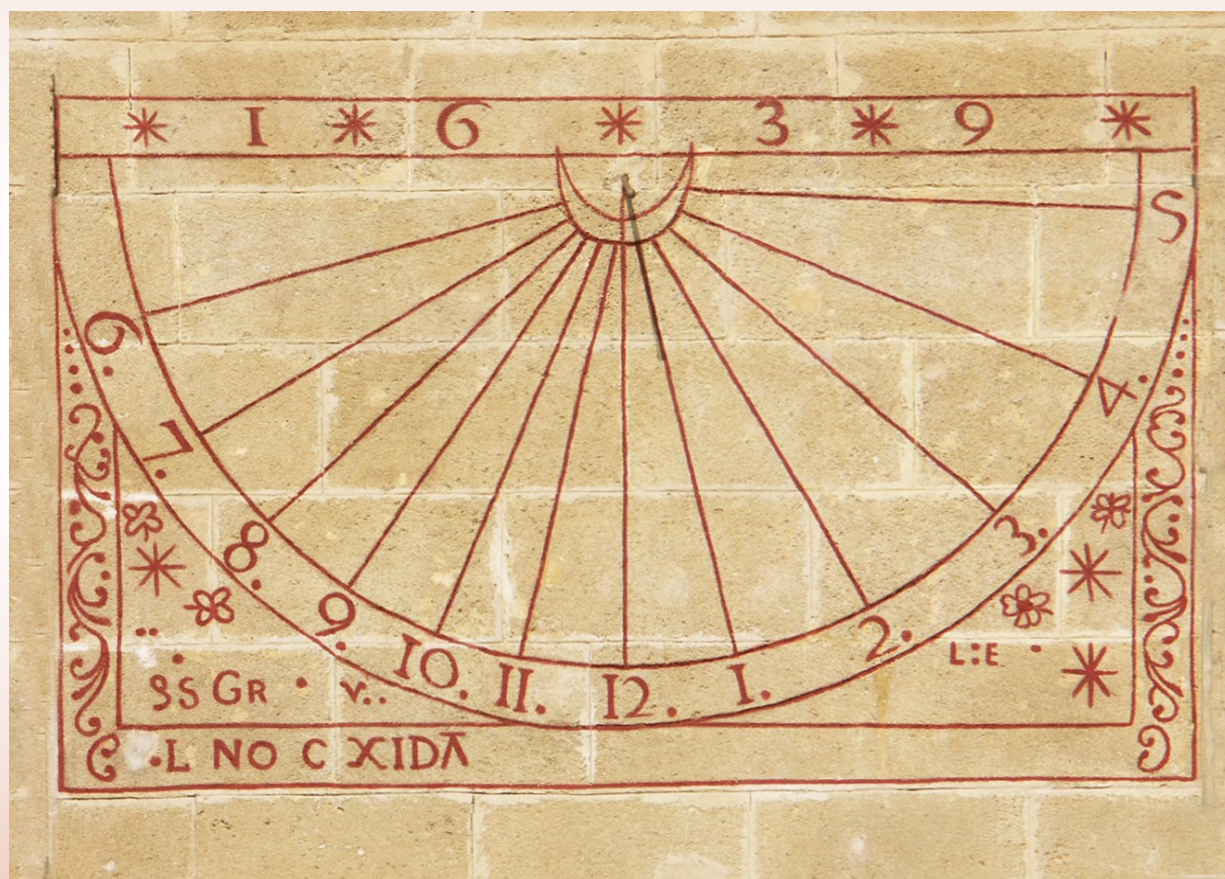

LA BELLVERNA

Revista de l'Associació Cultural Amics de Teulada

II època - núm. 5 - Teulada, Primavera 2020

LA BELLVERNA

Revista de l'Associació Cultural
Amics de Teulada
II època, núm. 5

Teulada, Primavera 2020

Consell de Redacció:

Mila Bisquert Salvà
Juanjo Bertomeu Oller
Juanjo Llobell Ortola
Joan Ivars Cervera
Jaume Buigues i Vila

Coordina:

Joan Ivars Cervera

Edita:

Associació Cultural Amics de Teulada

Col·labora:

SUMARI

- Editorial. La Sala, 400 anys (Joan Ivars)..... 3
- La instauració de la II República a Teulada: les eleccions municipals de 1931 (2ª part) (Juanjo Buigues)..... 4
- Sobre l'educació bàsica a Teulada durant la postguerra (I): els antecedents, l'ensenyament abans de la guerra (Josep A. Ahuir i Jaume Buigues)..... 7
- Llegir Teulada en el temps (Bernardo Font).. 10
- Un amor d'Estellés a Teulada (Antoni Prats)....12
- Festera (Marina Vallés) 14
- Paraules "in memoriam" o quasi (V. Vallés).....15
- Què sabem de la manera de viure dels grups humans que ocupaven la Cova de les Cendres al Paleolític (Cristina Real i Valentín Villaverde)...18
- El joc del cànter i la rua de l'orso a les Carnes-
toltes de Teulada (Jaume Buigues i Vila)21
- 150 anys de música i ball a la Marina Alta
(Joan Ivars) 24
- Les imatges del fotoclub L'Andragó.....25
- Testimoniatge gràfic 26
- L'ACAT es mou 27

Foto portada: Joan Ivars

Correspondència:

amicsdeteulada@gmail.com

Web ACAT:

www.amicsdeteulada.net

Enguany es compleix el 4t. centenari de l'erecció d'un edifici emblemàtic i cabdal en la història de Teulada: la Sala del Consell o Sala dels Jurats i del Justícia o també la Sala de la Vila. Popularment se l'ha denominat sempre la Sala, posteriorment dit "ajuntament", denominació aquesta que començà a usar-se des de principis del segle XVIII, amb la pèrdua dels nostres furs. També s'ha fet ús del terme "Casa Consistorial", rètol que apareixia a la frontera de l'edifici abans de la seua re-pristinació ocorreguda entre finals del segle XX i principis del XXI.

La data de 1620 figura gravada a una rajola del voladís o ràfec de la façana principal, amb tota probabilitat l'any d'acabament de l'edifici. D'uns pocs anys posteriors (1639) és el rellotge de sol que lluïx a la mateixa façana, destrament treballat i gravat sobre la pedra tosca. El seu gnòmon o petit pal metàl·lic ha vingut marcant les hores solars mitjanant l'ombra projectada al damunt dels números treballats sobre la pedra tosca, durant quasi quatre segles. Aquest rellotge, orientat cap al sud o mig-jorn, ha marcat els moments decisius i els ritmes de la vida quotidiana, mentre el cel estava clar i el sol lluïa amb força.

La Sala domina la plaça dita dels Porxes i ofereix una imatge majestuosa des de la pujada que li dona accés partint del carrer d'Avall. És una construcció d'uniques característiques molt semblants a altres edificacions edilícies existents a la nostra comarca i altres pobles i ciutats del País Valencià. S'inscriu en un corrent italianitzant que té com a referent les *loggies* o galeria amb arcs que s'obri, en aquest cas, a la plaça, centre neuràlgic del poble en aquell moment. Ben a prop seu hi ha el forn més antic del poble, la casa presó i la casa de Sant Vicent, on per tradició s'ha transmés la notícia segons la qual hi vivia la germana del dominic valencià, Constança Ferrer i que el mateix sant va visitar.

La Sala ha tingut diferents usos a més de ser la seu del govern local. L'edifici va patir a principis del segle XX diverses situacions en què els arcs del porxe eren destapats o tornats a cegar, depenent del color polític dominant en cada moment.

A través del segles, els Jurats i els Justícies primer, i Alcaldes i Regidors-Concejals després, la Sala ha vist prendre les principals decisions que han afectat tot un poble i el seu terme, i han marcat el seu destí i el seu futur.

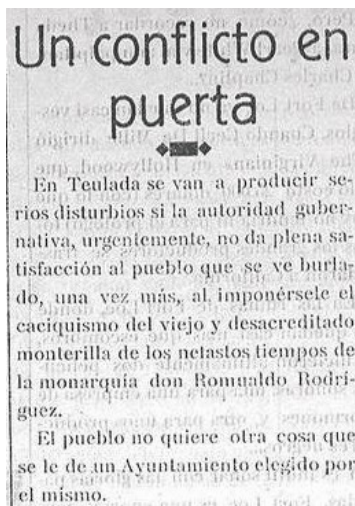
Celebrem hui aquest Quart Centenari, contents i orgullosos de comptar amb una mostra arquitectònica entre el Gòtic tardà i el Renaixement valencians, principal exemple de l'arquitectura civil de la Teulada emmurallada, l'erecció de la qual suposà un gran esforç per als teuladins i teuladines de principis del segle XVII.

La instauració de la II República a Teulada: les eleccions municipals de 1931 (2ª part)

Juanjo Buigues Sapena

Tot i allò esmentat a la primera part d'aquest article, gràcies als aires renovadors que havien impregnat les institucions provincials, el nou Governador Civil d'Alacant (Carlos Esplà, emblemàtic republicà alacantí, ocupà aquest càrrec durant uns breus dies) va anul·lar la proclamació de candidats emparada per l'article 29 de la Llei Electoral vigent, anomenant una Comissió Gestora composta per correligionaris d'ideologia republicana a proposta del Cercle d'Aliança Republicana (AR)¹, el qual havia denunciat les coaccions dutes a terme per Romualdo Bertomeu Rodríguez amb la finalitat d'impedir que es duguessin a terme les eleccions municipals².

Comissió Gestora presidida per Ricardo Romany

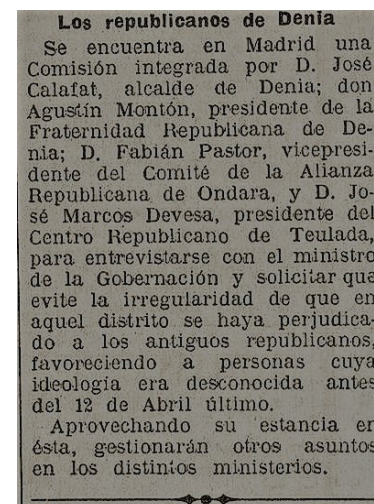
Diario de Alicante, 09-07-1931

Una de les famílies de terratinents de la vila (nebot per línia materna del cap històric del Partit Conservador teuladí), no debades havia estat un dels regidors conservadors proclamats el 12 d'abril de 1931. De fet, el PRR donarà cobertura a veïns anteriorment vinculats a les diferents faccions del conservadorisme monàrquic, com també serà el cas

de Juan Bertomeu Ferrando (altre regidor conservador monàrquic proclamat a les eleccions d'abril), o del propi president del comitè radical local, el farmacèutic Miguel Miñana Vallés, qui havia estat Cap de sometent durant la dictadura

de Primo de Rivera.

Així, amb l'aquiescència dels seus cànecs, Miguel Borja Bertomeu i Romualdo Bertomeu Lledó, i gràcies a la valuosa protecció prestada

La Libertad, 13-05-1931

per Miguel de Cámara Cendoya (polític d'àmbit estatal amb forts llaços amb el municipi de Dénia), els conservadors teuladins trobaran el paraigües del *lerrouxisme* com a eina per no perdre influència i poder polític front a Romualdo Bertomeu Rodríguez i la facció liberal-monàrquica, alineats aquests amb la Dreta Liberal Republicana (DLR) després del canvi de règim.

La lluita pel poder polític municipal

Des del seu inici, la nova corporació municipal anava a viure una vida convulsa. Ben aviat el 'senyoret' va fer ús de tota la seua capacitat d'influència i coerció a les instàncies governatives provincials, per tractar de desestabilitzar i desacreditar la gestió d'aquesta gestora, amb la fi de recuperar així el poder eventualment perdut. La premsa d'orientació republicana es feia ressò de

El Luchador, 29-05-1931

es va caracteritzar per una alta volatilitat, ocupant-lo diferents polítics de la DLR i del PRR). A les seues planes, titllaven a Bertomeu de cínic per denunciar anormalitats en la gestió municipal per part dels nous responsables, quan ell *“va deixar a l'Ajuntament amb un dèficit que prompte es sabrà en que va estar emprat”*, convidant-lo a quedar-se a sa casa *“a esperar la sanció que un dia l'imposarà la justícia per la seua recent actuació”*. Al seu entendre la República es trobava a Teulada *“molt ben representada per aquells homes que sempre la van saber defensar i mai es van dedicar a ascendir amb els diners del contribuent, ni coaccionar i imposar el seu criteri el dia de l'elecció”*.³

Des de les files republicanes també es feien gestions a les més altes instàncies per inclinar al seu favor aquesta lluita pel poder polític municipal. Així, pel mes de maig d'aquell any, José Marcos Devesa, president del Cercle d'Aliança Republicana, i vinculat al partit Acció Republicana, es desplaçava a Madrid juntament amb una comitiva comarcal, per entrevistar-se amb el ministre de Governació. Aquests sol·licitaven la seua intervenció, ja que consideraven que a la Marina Alta s'estava perjudicant els antics republicans en favor d'elements dels quals es desconeixia la seua ideologia abans de les eleccions del 12 d'abril passat⁴, aquells que es coneixien aleshores per l'epítet de 'nous frigis'⁵ o republicans 'de nou cuny', i que començaven a

les recurrents reunions que Bertomeu va mantenir amb els successius Governadors Civils (durant els primers mesos de la naixent Repú-

blica, aquest càrrec

nodrir els incipients comitès locals dels partits republicans.

No obstant això, les pressions del 'senyoret' aconseguien el seu objectiu, i el nou Governador Civil, Emilio Bordonave Tarrasó (DLR), validava la proclamació inicial dels 11 regidors monàrquics, que havien accedit sense disputa electoral.

Aquesta decisió va causar un forta estupefacció i indignació entre els republicans del municipi, interposant una protesta davant de la instància governativa provincial, però sense èxit. L'excitació popular va aplegar a l'extrem que

“alguns parlaven de cremar la casa del cacic”, encara que finalment els membres del

Diario de Alicante, 05-05-1931 Cercle republicà van poder reconduir aquesta situació⁶.

Així les coses, des del Govern Provisional de l'Estat, conscients de les nombroses dificultats que s'estaven plantejant a l'àmbit rural per l'acció opositora del caciquisme contra la incipient República, i davant la situació generalitzada d'interposició de protestes contra els resultats dels comicis del 12 d'abril, es va decretar la celebració de noves eleccions municipals a totes aquelles poblacions on s'hagués incoat un expedient de protesta. El decret introduïa un matís fonamental, ja que ara no podia *“prescindir-se de la celebració d'eleccions encara que el nombre de proclamats fóra igual als cridats a ser elegits”*.⁷

La Junta Municipal del Cens Electoral aprova les candidatures

Aquest era el cas de Teulada, on inicialment devien de celebrar-se noves eleccions municipals el 31 de maig de 1931. En aquest sentit, la

Junta Municipal de Cens Electoral, en reunió de 24 de maig de 1931, aprovava les següents candidatures⁸, acceptant, ara sí, partidaris republicans:

Pel primer districte, amb 5 vacants a cobrir:

- Vicente Roselló Torres (proposat per dos exregidors), republicà.
- Francisco Vidal Oller (proposat per dos exregidors), republicà.
- Ricardo Romany Borja (proposat per dos exregidors), republicà.
- José Baydal Baydal (proposat per dos exregidors), republicà.
- Jaime Oliver Ronda (en qualitat d'exregidor), monàrquic.
- Jaime Oller Malonda (proposat per dos exregidors), monàrquic.
- Antonio Ramiro Signes (proposat per dos exregidors), monàrquic.
- Vicente Bertomeu Cardona (en qualitat d'exregidor), monàrquic.
- Jaime Buigues García (proposat per dos exregidors), monàrquic.
- Bautista Oller Vallés (proposat per dos exregidors), monàrquic.

Pel segon districte, amb 6 vacants a cobrir:

- Juan Bertomeu Ferrando (en qualitat d'exregidor), republicà.
- Antonio Vallés Vives (en qualitat d'exregidor), republicà.
- Bautista Vila Buigues (proposat per dos exregidors), republicà.
- José Carrió Costa (proposat per dos exregidors), republicà.
- Francisco Cervera Malonda (en qualitat d'exregidor), monàrquic.
- José Oller Sala (proposat per dos exregidors), monàrquic.
- Vicente Oller Andrés (proposat per dos exregidors), monàrquic.
- Francisco García Buigues (proposat per dos ex-

regidors), monàrquic.

- Ricardo García Cerdá (proposat per dos exregidors), monàrquic.
- Romualdo Bertomeu Rodríguez (en qualitat d'exregidor), monàrquic.

Malgrat açò, el Governador Civil decidia suspendre la convocatòria electoral, decantant-se novament en favor dels interessos del 'senyoret'. Front a aquesta mesura governativa, des del Cercle republicà s'optava per la desobediència, i mantenien la seua determinació a posar les urnes aquell diumenge 31 de maig.

Referències

1. El Cercle d'Aliança Republicana de Teulada va estar constituït formalment el 5 de maig de 1931. La seua Junta Directiva estava composta pels següents veïns: José Marcos Devesa (President), Miguel Miñana Vallés (Vicepresident), José Pastor Gisbert (Tresorer), Pedro Buigues Ivars (Secretari), Vicente Vila Marcos (Vicesecretari), José Vives Marcos, Vicente Bertomeu Buigues, Antonio Ivars Soler, José Ivars Soler, José Moll García, Miguel Zenón Abscuso, Ricardo Romany Borja i José Carrió Costa (Vocals). Font: Centre Documental Memòria Històrica, PS Madrid.
2. *El Luchador*, número 6.636, 2 de juny de 1931.
3. *Diario de Alicante*, 5 de maig de 1931.
4. *La Libertad*, 13 de maig de 1931.
5. En referència al barret que va esdevindre icònic al segle XVIII i XIX i que simbolitzava la llibertat i el republicanisme. A causa d'una associació històrica errònia, es va confondre amb el 'barret pili', que s'entregava als esclaus després de la seua manumissió o alliberament a l'antiga Roma.
6. *El Luchador*, número 6.636, 2 de juny de 1931.
7. *Gaceta de Madrid*, número 134, pàgina 715.
8. Per a poder ser proclamat candidat a regidor, a més d'ésser home, s'havia de reunir algun dels requisits recollits a l'article 24 de la Llei Electoral de 8 d'Agost de 1907: haver estat ja elegit regidor anteriorment; ser proposat per dos regidors o exregidors o estar proposat per una vigèsima part del nombre total d'electors del districte. Per tant, l'accés estava fortament restringit, amb la finalitat de limitar i controlar l'acció política que es pogués desenvolupar des del poder municipal.

Sobre l'educació bàsica a Teulada durant la postguerra (I): els antecedents, l'ensenyament abans de la Guerra

Josep Antoni Ahuir i Jaume Buigues i Vila

En aquest article, que té dues parts, després de posar en antecedents l'estat de l'ensenyament al municipi de Teulada, en la primera part, us parlarem sobre l'educació bàsica durant la postguerra, en concret sobre el contingut de les llibretes que feien servir els xiquets dels anys 50, que us presentarem en la segona part.

Si hem de posar un primer punt en la història de la educació a l'Estat espanyol, aquest serà la Llei Moyano, una llei d'instrucció pública que, va estar en vigor entre 1857 i la Segona República, i va assentar les bases de l'educació durant quasi un segle. Aquella normativa legal es caracteritzava per la gratuïtat relativa de l'ensenyament (per a aquelles persones que no podien pagar-se-la, que eren la majoria) o l'obligatorietat d'escolarització de la població entre els 6 i els 9 anys i remarcava l'ensenyament de la llengua castellana com l'única que calia estudiar. Tot i les proclames d'universalitat, aquesta llei equiparava l'ensenyament públic, l'ensenyament privat i el que es podia fer en la pròpia casa. Aleshores, amb el nivell d'analfabetisme que hi havia a l'Estat espanyol, en la pràctica, malgrat les disposicions legals, les condicions socials i econòmiques propiciaven que es continuara evitant l'escolarització i es proseguira amb una població analfabeta.

La situació escolar en què es trobava el municipi de Teulada en el primer quart del segle XX, era lamentable, com ho va reflectir el Dr. José Pitarch Jarque, l'any 1924¹, en l'informe que emet sota el títol “*Memoria Estudio Topográfico Sanitario de*

la Villa de Teulada”. En aquell moment Teulada comptava amb dos establiments, que feien la funció d'escola, on acudien les xiquetes i els xiquets fins els 14 anys, quan deixava de ser obligatòria l'escolarització. No obstant això, en molts casos els xiquets abandonaven els estudis abans d'hora per marxar a treballar al camp. De l'estat de les escoles el Dr. Pitarch ens detalla:

El número de escuelas oficiales es de dos, una escuela nacional de niños y otra de

Imatge 1. Escola-casa Constança Ferrer (1970, 11-16)

AMT, Fons incorporat. Jaume Ivars Ronda

niñas. La escuela nacional de niños está en la calle de San Vicente nº 2, ocupando su piso principal.

[...] Edificio viejo y deficiente para la población escolar. El material escolar es arcaico, rudimentario, anti-higiénico ...

[...] Respecto a la escuela nacional de niñas, podemos decir, que en la actuali-

dad no existe, pues no merece ese nombre una casa de vecindad de la calle San Antonio, lóbrega, oscura, húmeda, irregular y de condiciones higiénicas detestables.

Davant d'aquesta situació, l'any 1925² l'ajuntament de Teulada adquireix un solar per a la construcció d'un grup escolar amb una secció per a xiquets, una altra per a xiquetes, una tercera per a pàrvuls i a més, 7 habitatges per als mestres. El 14 de juliol de 1936, s'acorda reduir, per raons econòmiques, aquesta construcció i fer solament el grup escolar, i s'encarrega la redacció del projecte a l'arquitecte Miguel López González. No obstant això, la situació bèl·lica que esclata amb el colp militar del 18 de juliol d'aquell any impedirà dur a bon port aquell projecte.

Abans de la Guerra Civil, durant els primers anys de la II República (1931-36), es van assentar les bases per a la renovació l'educació infantil dels xiquets (de les xiquetes quasi no se'n parla) i superar les taxes d'analfabetisme amb noves propostes pedagògiques, campanyes d'alfabetització o teatre i biblioteques itinerants, com el projecte de *la Barraca*, realitzat entre altres per Federico Garcia Lorca. Amb la Guerra Civil (1936-39), tots els intents fets per a la modernització de l'Educació van caure el l'oblit i molts dels mestres implicats en els moviments de renovació pedagògica de la República van ser depurats i expulsats de l'ensenyament, desterrats o afusellats pel bàndol Nacional.

A nivell del municipi de Teulada, alguns dels mestres que durant els temps de la República van donar classe, com, Pascual Ivars Fuster, Felisa Sánchez Felices, Pedro Vallés Espinós, Fernando Vila Llobell, Jaime Sastre Noguera, Ramón Villa Pedroso, van estar depurats i els tres últims processats per un consell de guerra. Per altra banda,

Rosa Vives Vallès, coneguda per la "Mestra Brella", que exercia el seu magisteri a Teulada des de setembre de 1933, seria assassinada el mes d'agost de 1936, en estranyes circumstàncies.

A aquells mestres de la República, després de complir la condemna imposada o l'exili, els van autoritzar a donar classe per les vesprades o les nits en locals o cases particulars, on és repassaven les matèries impartides a l'escola i on els més majors és preparaven per lliure per accedir a nivells superiors com el batxillerat. Aquest va ser el cas del mestre Francisco Vidal González, conegut com a "*don Paco Puça*".³

Pel que fa al projecte del nou centre escolar per a Teulada, que va estar avortat per la Guerra, l'any 1944, el cinquè de la postguerra, es reprèn i l'ajuntament de Teulada acorda sol·licitar al Ministeri d'Educació Nacional, la concessió d'una subvenció per a la construcció d'un centre amb sis aules per a cada sexe. En aquell any, Teulada comptava amb una població de dret de 3.234 habitants i un cens escolar de 240 alumnes. Finalment el nou "Grup Escolar" es construí, per part de l'Ajuntament de Teulada, a l'any 1952, amb la meitat de l'aulari previst l'any 44, i gràcies a una subvenció de l'Estat de 240.000 pts.

Aquell nou edifici educatiu que complia, en el moment de la seua construcció, amb els requisits necessaris d'una bona escola (segons el règim), es va inaugurar el 14 de març de 1953. El seu emplaçament, segons la memòria de l'arquitecte López, era el més idoni:

"El edificio para grupo escolar, situado en las afueras de la población, en la carretera de ésta a Moraira, es digno exponente de la labor pedagógica llevada a cabo por la corporación municipal. Su orientación es excelente, con todas sus aulas a mediodía. Además goza este solar de las ventajas que

*la proximidad al pueblo reporta, estando en cambio libre de la angostura de sus calles, y con amplias vistas de aquellos deliciosos parajes por la mayor parte de sus lados... ”.*⁴

Una vegada finalitzada la construcció de l'edifici escolar del nucli urbà de Teulada, la corporació municipal decidí iniciar els tràmits per a la construcció d'un altre edifici mixt i habitatge per a mestre a la rada de Moraira en els terrenys cedits gratuïtament per Luisa Cabrera Avargues, viuda de Bertomeu, en representació del seu fill, Antonio Bertomeu Cabrera.⁵

Imatges 2 i 3: Grup escolar i inauguració per les autoritats (1953) AMT, fons incorporat. Joan Ivars Cervera

(Continuarà)

Referències

1. Pitarch Jarque, J. *Memoria Estudio Topográfico Sanitario de la Villa de Teulada* (pròleg i edició a cura de Joan Ivars Cervera). Ajunt. de Teulada, 2003.
2. Llibre d'Actes de Ple 1941-1944. Arxiu Municipal Teulada (AMT)
3. Agraïm les dades a la investigació encara inèdita de Juan José Buigues Sapena.
4. Exp. Construcció del Grup Escolar 1944-1953. AMT, sug. TE 79/2
5. Llibre d'Actes de Ple 1953.AMT

Llegir Teulada en el temps

Bernardo Font Vallés

El 23 de novembre de 1991 es va inaugurar l'actual edifici on s'ubica l'ajuntament de Teulada i per a commemorar eixe esdeveniment, es va editar un fullet que portava per títol: LLEGIR TEULADA. L'autor del mateix, Josep Cardona "El Persa", reflectia el sentiment que li produïa el municipi mirant cada lletra del seu nom.

En el fullet podíem llegir sobre les teulades, el paisatge teuladí, la mar, el castell de Moraira, de La Sala, del futur i de l'aula de cultura.

A la primavera del 2009 i inspirat en aquets fullet vaig fer un poema de set versos cadascun iniciat amb una lletra del nom: Teulada. Deia així;

TEULADA

Somniar, hui en dia, Teulada, és per a mi

Tenir present, per a bé o per a mal, el meu destí.

Evocar records oblidats permanentment.

Unir, en un sol sospir, emocions i sentiments.

Lamentar errors i fallades, sendes equivocades i pedres al camí.

Amistat, enveja, estima, indiferència... suren entre la son

Donant-me energia creadora sempre amb bon fi...

Anhelant somiar-la, més bonica i sensible que tot el món.

Tant en el fullet com en el poema sura el concepte del temps en l'evolució del poble. Només observant les lletres podríem llegir el temps en la T, l'ahir en la A, l'avui en la segona A i el demà en la D.

Per tant com es podia llegir Teulada en l'ahir que jo recorde: Llegir Teulada en la meua infantesa era llegir pausadament la història d'un poble eminentment agrícola que basava la seua vida en el cultiu del raïm. En aquella època el temps era més lent, menys important... no comptaven els dies ni les hores, només comptaven la claror del dia i la feina acabada.

Vivien sobre un temps fusionat al respirar de la terra, vivíem a cavall dels cultius i el seu conreu:

Començaven l'any amb el temps de poda, plegar sarments i fer garbons que una vegada secs transportaven a casa per a fer foc. També era temps de rompre o "rebassar" i, com no, cavar els ceps. Després venia el temps d'empeltar o plantar. Un poc més avant brotaven els ceps i començava el temps d'ensofrar de "xipreret" i "ensofatar" i entremes-

clat s'havia de "desgatemellar", "desmondar" i tal volta desullar; també llaurar i fregar els ceps. Transcorrien els dies i les nits... eixia el sol i la lluna i tot això vora al vent de llebeig feia madurar el daurat moscatell i arribava el temps de la collita: tallar, tirar plats, "estisorar", embarrilar, etc.

Els dies eren lents, calorosos i plens d'aromes del camp...homes, dones, xiquets i xiquetes escampats harmoniosament per tot el terme donaven una imatge ben diferent de l'actual. I en eixe anar i tornar s'arribava al temps de fer vi: arreplegar la verema, xapar, premsar, treure el vi del cup i posar-lo a les botes.

És clar que hi havia més coses a fer en la vida dels teuladins i teuladines, però qui marcava la pauta era el conreu del raïm. Sembrar blat, ordi, dacsà per a després segar i batre, era secundari. Collir garrofes, ametles, olives, etc...quan ho permetia el raïm. Fer hortalissa pels caps de setmana si era possible. Les activitats socials, per a les nits...amb alguna excepció: les festes. En fi, no hi havia hores ni dies, el temps el marcava la terra, el clima i la collita.

Llegir TEULADA en l'avui és una altra cosa. Es llegir amb pressa les noves formes de vida del present.

De les lectures de l'ahir queda molt poquet, la societat actual és ben diferent a la d'abans i hem passat d'una vida agrícola a una vida de serveis; d'una vida marcada per la terra a una vida que segueix les pautes del turisme i la construcció; d'una vida tranquil·la i pausada a una vida trepidant que fa que sembla que el temps se'ns va de les mans.

Podem fer tantes coses diferents en un mateix dia gràcies a la tecnologia i als mitjans de transport que, de vegades, semblem titelles manipulades per un temps que no controlem. Abans vivíem pràcticament sense rellotge i avui vivim mirant-lo

constantment.

Tota eixa voràgine d'activitats diverses ens porta sovint a no saber on estem ni què fem...ens porta a l'estrès i a la depressió...Però anem tombant la vida a cavall d'un progrés galopant i d'unes prestacions tecnològiques que ens fan oblidar, massa vegades, allò fonamental.

Seguim depenent de la terra, abans abancalada i ara parcel·lada però el treball ha canviat i l'actitud front la faena també. Del sol a sol hem passat al compliment d'uns horaris estrictes i res més.

Crec de veres que la lectura actual cal fer-la no més basada amb la T: Temps de la tecnologia, dels Tècnics, del Treball diversificat, de la Temporalitat, del que és Tangible, de la transgressió... Les demés lletres del nom, avui en dia, acompanyen però, pense, que no són determinants per a la majoria de la població.

I com llegirem TEULADA en el demà.

No sóc endevinador però sí un observador del que anem aconseguint. No puc presagiar el futur però sí que es detecten certes tendències indicadores de cap a on podem anar. No sé extrapolar algunes informacions però sí que he viscut set dècades d'aventures per aquest municipi i els seu voltants que m'inspiren sensacions de per on podem continuar la nostra existència.

Per tot això... tinc un desig o una il·lusió o una esperança:

Voldria llegir Teulada en un futur com un poble:

Tecnològicament capdavanter

Enamorat de la terra i les tradicions

Unit a un creixement sostenible

Llum de l'educació i la cultura

Amic del temps de la natura

Dinamitzador de la societat

Acollidor de la llibertat

Un amor d'Estellés a Teulada

Antoni Prats

Convidat pels festers locals, el poeta Vicent Andrés Estellés (1924-1993), va visitar Teulada el 1974 per tal d'acompanyar amb les seues paraules la presentació oficial de les joves festeres i de l'elecció d'entre elles de la "reina" de les festes de 1975.

Durant aquells anys i els següents que coneixem com de la "Transició", Estellés es deixava portar des de Burjassot, el seu poble, o des del Perelló, on estiujava, pels joves de col·lectius "progressistes" perquè participara activament en algun acte cultural o, simplement, perquè recitara alguns dels seus propis poemes. Pel que fa a la nostra comarca, a més d'aquesta estada de l'escriptor a Teulada, en tenim notícia d'altres a Gata i a Ondara, i, en diverses ocasions, a Dénia. Es tractava en definitiva de "fer País", com dèiem aleshores els joves amb "inquietuds".

D'aquesta visita d'Estellés a Teulada, hi ha el testimoni nostàlgic del mateix escriptor en un article seu publicat en castellà al diari *Las Provincias* i reproduït en el *Programa de Festes* de la localitat a l'any següent. Quant a l'ús del castellà en aquest escrit, cal tenir en compte que el poeta treballava de Cap de Redacció en l'esmentat rotatiu, i aleshores sofria persecució ideològica –lingüística exactament– per part dels directius ("blavers") de l'empresa.

Fruit també d'aquella estada del poeta per aquests topants, foren uns breus poemes que el 1980 aparegueren en el seu llibre *Cant temporal. Obra Completa-5* (1980), sota el títol comú de «Burjassot, Teulada», que el periodista teuladí Joan Llobell donà a conèixer en el *Programa de Festes* de 1994, tot just preguntant-se sobre l'ori-

gen sentimental que traspuaven aquells versos. Però, si comparem el que s'hi diu amb el que refereix el mateix poeta en l'article adduït, el paregut és sorprenent.

No tant, potser, com en aquests altres sobretot en el tercer- que em plau mostrar als amics de Teulada. Foren publicats més de vint anys després d'aquells dins de la magna recopilació de textos poètics estellesians *Retaule del País Valencià* (2002):

TEULADA

La calç, discreta, cau per les façanes
Oh ferros contra la pirateria.
Guaitava mansa la donzella, àvida.
Gesmls nocturns.
Tota la nit, tota la nit, despert
aquest perfum invicte de gesmls.
He d'adorar-te, de genolls, el nu.
Oh nit més sacra.
(Vol. II, p. 539)

TEULADA

Dessota la tela,
mamelletes d'aigua,
lleugeres i dures,
impacients, compactes.

Avança el crepuscle,
entre ceps i canyes.
Ni blat ni roselles,
i muntanyes blaves.

Dessota la tela,
mamelletes llargues.
(Vol. II, p. 605)

UNA JOVE
(TEULADA)

Cante per tu, de la pell bruna,
cante per tu, del cap menut,
cante per tu, dels cabells negres,
cante per tu, dels ulls rodons,
cante per tu, dels pits petits,
cante per tu, de boca clara,
cante per tu, de dents blanques,
cante per tu, del cos esvelt.

Un poeta canta per tu.

Arribat a la velledat,
un poeta molt et recorda,
molt recorda la companyia
que vas fer-li amb uns quants amics.

Un poeta canta per tu
i recorda com, vacil·lant,
el vas prendre amb braç d'amor
i així creuà carrers i places
de Teulada que volgué veure.

Evoque molt la matinada.
La festa havia acabat ja.
Ara em retornaven a casa.
Vas deixar el ball i els amics,
i vas arribar on era jo,
i vares abraçar-me, i més:
em vas donar dues besades.

(Vol II P . 38)

V.A. Estellés a Teulada (6 juliol 1974)

En realitat, aquell amor apassionat que, sense adonar-se'n segurament, va desvetllar la jove-neta fester de Teulada a un home a punt de fer els cinquanta, aquest l'expressà també –i més cruament i tot- en unes línies de prosa castellana, que em veig impotent de traduir: “Daban ganas, vive el cielo, de tener eso que dicen una aventura, un lío, y marcharse a retozar, noche adentro, entre la aspereza de las hojas, sobre el lecho de tierra arcillosa, con todos los rumores de la noche. Pero no había aventura, no había lío, tú no estás en la edad, y hube de limitarme, muy a pesar mío, a hacer de tripas corazón, que es una cosa muy triste, muy pegajosa y muy fea.”

Festera

Marina Vallés

A ma casa no va caldre que em preguntaren si volia ser festera. Tampoc a la meua germana. Com a les cases de bona part de les famílies de Teulada on hi havia joves que complien la majoria d'edat. Ser festera i formar part d'un grup de gent que s'encarregava cada any d'organitzar les festes en honor a sant Vicent Ferrer es donava quasi per fet, a excepció que la jove visquera fora o se n'anara a estudiar lluny. A diferència del que ocorre ara, aleshores érem només les xiques de divuit anys les que integràvem la comissió de festes, acompanyades per xics del poble, de diferents edats, triats per sorteig. Els quintos no participaven en la programació de les festes patronals però organitzaven, això sí, la festa de la Font Santa, tradició que perdura en el temps.

Aquell ritual de ser festera recent complida la majoria d'edat, que rememore cada any en veure passar pel carrer les joves festeres de sant Vicent, era una autèntica posada de llarg entre els veïns i veïnes que ens havien vist créixer. Era la forma que teníem les xiques que creuàvem aquella fina línia que separa l'adolescència

de l'edat adulta, de presentar-nos en societat i començar a formar part intrínseca d'ella. Des del moment en què passejaves agafada del braç del teu fester, amb l'Agrupació Musical Cultural de Teulada com a testimoni sonor d'aquelles cercaviles plenes de color, sabies que entraves a formar part del món adult. I aquella entrada triomfal no era de qualsevol manera. Era com en les millors famílies, amb vestit llarg de festa, pentinat de perruqueria i maquillatge ple de fantasia. I sota aquella parafernàlia romania intacta la il·lusió de ser protagonista, per un any, de la història del teu poble.

Enguany la comissió a la qual vaig tindre la sort de pertànyer, la del 1995, compleix 25

anys. Pense, amb honestedat, que vam ser un grup de gent ben avinguda que va trencar motlles en la forma de plantejar alguns dels moments més intensos de la festa. El decorat que va dissenyar la comissió del 95 per a l'escenari de l'elecció de la regina de festes estava carregat de simbolisme. Com si d'un far es tractara, la silueta del castell de Moraira va presidir aquell event celebrat a la piscina municipal de Teulada, amb el qual vam donar el tret d'eixida oficial al nostre any fester. No menys sorprenent va ser el decorat de la coronació de la regina de festes, que simulava la nit dels Òscars. La plaça de l'Ajuntament es va convertir en un autèntic escenari on les festeres van arribar, una a una, en un cotxe descapotable, i van desfilat per la catifa roja, seguides de la regina, que va descendir d'una limusina per tal d'arribar fins a aquell escenari de cine. Va ser una nit de temperatures gèlides però plena de màgia per a nosaltres, les festeres. Els nostres festers ho havien organitzat tot amb la major discreció, sense que les xiques ens assabentarem, amb el desig de que gaudirem d'un moment que, 25 anys després, continua sent inoblidable.

També vam voler deixar per a la història de la

festa teuladina un xicotet distintiu que suposa un bonic record per a aquell que participa de la festa. El president i la regina de festes van regalar a tots els festers i festeres una medalla de

sant Vicent Ferrer amb el cordó blanc i negre, els mateixos colors de l'hàbit dels dominics, ordre religiosa a la qual va pertànyer el nostre patró. Per sort, esta tradició ha perdurat en el temps i cada any, el rector beneïx les medalles, que són imposades a tota la comissió a l'inici de les festes.

Són només alguns records d'aquell any 1995 que, un quart de segle després, vam tindre el privilegi de celebrar pràcticament tots junts en un sopar al mes de gener en què vam rescatar de la memòria moltíssimes anècdotes i vivències. Però, sobretot, vam experimentar la certesa que el camí recorregut durant aquell any va ser un curs accelerat d'aprenentatge de la vida. Amb els recent complits divuit anys, i amb els nostres festers de la mà, vam haver de practicar la tolerància, el respecte, la paciència, la decisió, la creativitat. Vam treballar de valent, vam patir, ens vam divertir, ens vam enganyar, vam encertar, però sobretot, vam dur a terme la comesa que ens havia fet el nostre poble: organitzar les festes. Quan una mira enrere, no pot més que sentir-se agraïda per haver donat el salt al món dels adults des de la catifa roja, amb vestit llarg i amb el sentiment d'haver contribuït a contar la història de Teulada a través de la festa.

Paraules “in memoriam” o quasi.

Vicent R. Vallés

“Les paraules són com les fulles dels arbres: unes naixen i altres moren”. Continuem amb la tasca de recollir i publicar paraules que hem usat durant molt de temps i que ara una gran quantitat d'elles romanen en l'oblit o s'utilitzen poc. Amb la finalitat de recordar-les i deixar constància del perquè s'utilitzaven ací teniu la segona tanda, en què donem a conèixer les paraules recopilades que es corresponen amb les lletres D, E, F, G i H. En properes edicions de *La Belluerna* seguirem publicant la resta de mots que tenim arreplegats.

D

Desmadeixat/-da. Es diu de la persona fluixa, sense energia, apàtica, desanimada

Desraspar. Llevar la raspa, separar-la dels grans de raïm. Es desraspa la pansa i la brisa.

Dessala[d]a. Es diu d'allò dessaborit.

Dispensa/ despena. Rebost on es guarden les provisions i queviures de casa.

Dotories [doctories]. Es allò que diu una persona que pretén de saber molt i entendre de moltes coses. Tonteries. Coses i comentaris sense trellat.

E

Eixuts. Són el jaç o brossa seca que es posava a les porqueres, als corrals i estables per a llevar l'excés d'humitat.

Embotinador/-a. Persona que embotina.

Embotinar. Provocar o agitar a alguna persona a fer o tindre mala opinió d'una altra.

Embotir. Ficar una cosa dins d'una altra fins a omplir totalment un espai.

Embrinar. Arranjar i tallar les fulles de palma de margalló per fer llata. També fer a brins l'espart.

Endenyar / Endenyat/-da. Es diu d'una ferida irritada per infecció o altre trastorn.

Engrescar. Provocar o animar a fer alguna co-

sa. Irritar, incitar. “M’engresque”, diuen les persones quan es capfiquen en alguna cosa.

Enjugassat/-da / enjogassat/-da. Es diu de les criatures excitades pel joc, nervioses.

Enravenat/-da. Ho diuen les persones quan s'han quedat ertes, “mortes” de fred, gelades.

Esbandir. Llevar el sabó amb aigua clara, d'allò que s'ha ensabonat, escurat o llavat.

Esbarzerar-se/ albarserar-se. Mot derivar d'esbarzer que s'utilitza per indicar que algú s'ha enredat o s'ha confós.

Escagarransit / escarransit/-da. Es diu de les persones que no tenen un desenvolupament normal, que són poqueta cosa. Fluixes, febles.

Escarnir. Imitar les accions d'una persona com a burla. “No m’escarnisques”.

Escatxorrat. És un barbarisme que deriva del mot castellà “cachorro”, cadell, en la nostra llengua, i es refereix a una persona abatuda, deixada, sense força.

Escombrall. Utensili format per un feix de branques o d'herbes, especialment lletrera o olivarda, posat a l'extrem d'un mànec llarg, que serveix per a escombrar el forn i netejar-lo de la cendra.

Escombrar. Passar l'escombra o granera pel sòl del forn de coure el pa o per una altra superfície per tal de netejar-la.

Esguirnaldo / aguinaldo. Barbarisme que es refereix a les estrenes de Nadal.

Esguitós/-osa. Que té mal geni, és contestatària, i s'ha afectat i protesta per tot.

Espigolar. Es diu a la tasca de rebuscar i arreplegar els fruits que han quedat en el camp després de la collita.

Esporguim. Restes de palma de margalló a l'embrinar. Amb els esporguims algunes persones

elaboraven graneretes.

Estantís. Es diu quan una cosa comença a perdre les seues propietats, es deteriora, es danya; quan el menjar s'ha passat, és roí.

Estordit/atordit. Atabalat, commocionat momentàniament a causa d'un colp o d'un soroll.

Estuferm/ estaferm. Persona difícil, de poc fiar parada, que molesta.

Esturmot/-a Es diu d'una persona de poc fiar. “*Quin esturmot, menuda peça!*”

F

Farfallós. Que articula les paraules de manera defectuosa, quan parla arrossega la “s”

Femta. Excrements; fem expel·lit per un animal.

Fényer. Acabar de treballar la pasterada del pa, i donar-li forma de pa o de coca a la massa.

Fer arca. Lluita a pedrades que solien fer els xiquets d'un barri o poble contra altre, a Teulada era la lluita dels xiquets de la Vila contra els del Raval, i finalitzava en fer-li sang a algun contrincant.

Ferrabràs. Es diu de les persones dolentes, inquietes, rebels i insuportables.

Fetillera. Persona que practica la bruixeria. També es refereix a una persona mal de conformar.

Fil d'aram. Fil metàl·lic, de ferro o coure. “*Està com un fil d'aram*”, estar molt prim.

Fitora[d]a. Colp o punxada forta de fitora, que és una forca de ferro amb dues o tres dents, que serveix per a pescar.

Florí. Anus.

Floronco / furòncol. Inflamació de la pell, gra “maleït” gran i ple de pus. “*Floronco al cul*”.

Forcat. Aparell agrícola de fusta i ferro, que té una peça on va fixada la rella per a llaurar i un parell de branques, en forma de forca, on s'enganxava l'animal, matxo, ase o mula, i s'usava amb la finalitat de llaurar o d'obrir solcs en la terra per a la sembra.

Forer/-a. Deriva del mot deforer/-a, que es diu de les persones que viuen a defora, al camp, i s'aplica a xiquets o xiquetes que tenen un comporta-

ment salvatge.

Forrellat. Passador gran de ferro que va subjectat a una porta o finestra per tancar-la en ferm.

Frito/ frit. Trossos de carn de carn de porc, de conill o altres ingredients fregits i guardats en un gerrot o una orsa de ceràmica per a menjar-se'ls d'estiu.

Fusa. Ocasí, oportunitat. “*No perd fusa, no perd el temps*”. Aquesta expressió prové del temps en què es filava a mà, i es feia ús d'un fus per a tórcer el fil i enrotllar-lo.

G

Gaidó. Anar de costat, inclinat, escorat.

Galtada. Colp pegat a la galta amb la palma de la mà.

Garlopa. Ferramenta de fuster, semblant de forma i d'ús a una plana o ribot, però molt més gran. Té una ansa on agafar-la amb la mà. S'utilitzava per raspallar les bigues.

Gatimell. Es diu del brot entre el sarment i el pàmpol, “*llevar el gatimell*”

Gatxonar. És un vulgarisme que té el seu origen en el *caló*, és equivalent a pendonejar, palpar i també anar de festa.

Gerrot. Recipient de ceràmica més gran que l'orsa (gerra petita) que s'utilitza per a la conservació d'aliments, especialment les olives.

Girar fem. Era la feina que es feia al corral per tal que les deixalles es podrien totes per igual.

Glenxa / clenxa. Floc de cabell que cau sobre el front, en pentinar-se i dividir els cabells amb la ratlla en dues porcions.

Gossa[d]a. Bac, caiguda estrepitosa i violenta.

Guillaume/ guilleume. Ferramenta de fuster semblant en forma i d'ús a una plana molt estreta.

H

Hatxa / Atxa. Ciri molt gruixut, molt més gros que el blandó, s'utilitzava per anar a les processons.

amb la col·laboració de Jaume Buigues

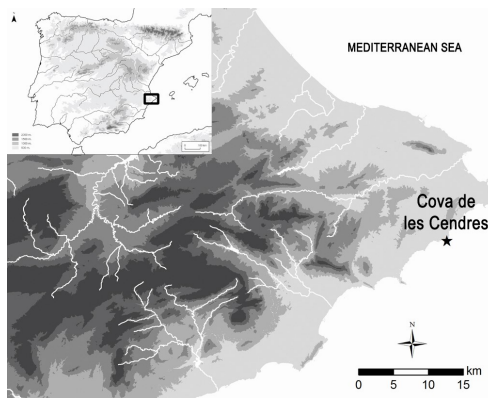
Continuarà...

Què sabem de la manera de viure dels grups humans que ocupaven la Cova de les Cendres* durant el Paleolític?

Cristina Real i Valentín Villaverde

1. La cova de les Cendres

El jaciment de la Cova de les Cendres està situat al municipi del terme de Teulada-Moraira (Alacant), exactament al vessant sud-est del Puig de la Llorença, una serralada que s'estén al llarg de 5 km entre el cap de la Nau i la punta de Moraira

d'humans moderns en la zona venen de la mà dels grups aurinyacians que també es constaten en els mateixos jaciments. No obstant això, és a partir del Gravetià quan es produeix un gran creixement demogràfic en tota Europa i també en la península ibèrica. S'inicia un procés de regionalització que quedarà reflectit en la cultura material d'aquestes poblacions d'*Homo sapiens*.

Figura 1. Localització de la Cova dels Cendres i vista de l'exterior

Les primeres campanyes d'excavació es van iniciar a mitjan dels anys setanta i es van estendre fins als nostres dies. Aquestes intervencions van registrar una seqüència que va des del Paleolític Superior fins a l'edat del bronze. En relació a les ocupacions paleolítiques, s'ha identificat la presència humana a l'Aurinyacià, Gravetià, Solutrenc i Magdalenià (Villaverde et al. 2012, 2017).

2. D'on provenen i quina és la seua cultura material?

Els contextos previs humans de neandertals de la zona es registren en jaciments com Cendres, Malladetes i Beneito, i tots semblen apuntar a unes ocupacions esporàdiques d'aqueixos últims neandertals. D'altra banda, les primeres ocupacions

Quant a aquesta cultura material, es basa principalment en útils lítics fabricats mitjançant tècnica laminar, la qual cosa atorga a les peces un caràcter més allargat i estandarditzat, possibilitant la fabricació d'utils compostos i armes llancívols. Entre elles destacaríem els raspadors, les peces estellades, les puntes i els micròlits (Figura 2 B). En relació a la indústria òssia, a partir de matèria primera d'animal (os i banya) es fabriquen nous útils dedicats no sols a la caça, sinó també al treball de la pell i altres activitats domèstiques. Destaquen, per exemple, les puntes d'atzagaia, els arpons (Figura 2A), els punxons, les agulles, les varetes i els retocadors. Tots ells pensats des d'una economia caçadora-recol·lectora.

3. Quina relació tenien amb el seu entorn?

La zona central del mediterrani peninsular és una àrea de condicions més càlides que la resta de la Península, on a més no s'han trobat espècies de requeriments molt freds. Cal tindre en compte que en època paleolítica, les condicions ambientals serien més fresques i humides que les actuals. A més, la línia de la costa va retrocedir fins a 15 km durant el Màxim Glacial, la qual cosa va deixar una àmplia plana davant de la cavitat. En aquest sentit, la diversitat de biòtops disponible

Segons els estudis antracològics i carpològics de la zona, en aqueixes dates es registra una presència majoritària de boscos de pi pinassa i diferents espècies de *Juniperus* (ginebres i savines), al costat d'un sotabosc de matoll mediterrani. En els últims anys l'anàlisi de les llavors ha incrementat la diversitat d'espècies identificades, així com la informació sobre l'ús dels recursos vegetals. No hi ha dubte que els grups paleolític tenien un ampli coneixement de les plantes del seu entorn pròxim i les usaven conforme les seues ne-

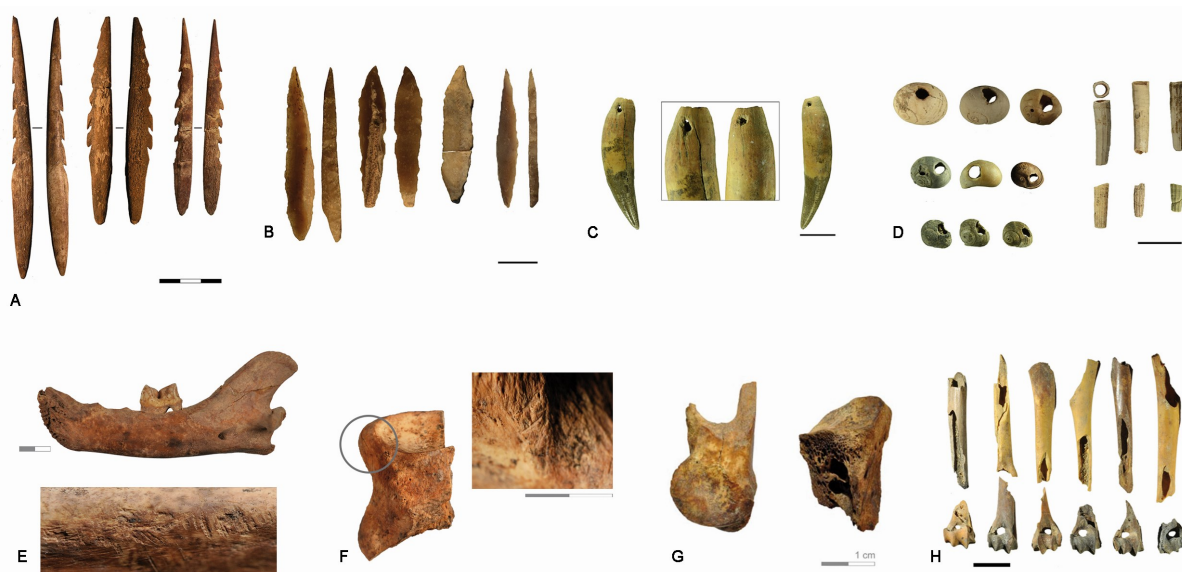

Figura 2. A: Arpons magdalenians. B: puntes gravetians. C: Caní de linx perforat. D: adorn sobre malacofauna. E: mandíbula de linx amb marques. F: falange de cavall amb marques. G: falanges de cérvol fracturades. H: húmer de conill fracturats.

en la nostra àrea de treball explica l'ocupació humana recurrent en el Paleolític mitjà i superior, i fins i tot en moments postpaleolítics. No obstant això, s'observa una major concentració en la zona central, on trobem la Cova de les Cendres. Aquesta cova es presenta com un cas excepcional, ja que en els seus voltants els seus ocupants van accedir a una gran diversitat de biòtops: bosc, muntanya, plana, zones lacustres, àrees de dunes i a menys de 15 km la costa.

cessitats: fusta com a combustible, fruites i fulles com a aliment, i fusta i fibres per a fabricar utensilis com a cordes o cistelles (Villaverde et al. 2017). Les restes analitzades ens parlen de no sols una recol·lecció sistemàtica de certes espècies, sinó també d'un emmagatzematge de les mateixes per al seu ús a terme mitjà, com en el cas de l'escorça i les pinyes del pi, o els fruits de la camarinya (*Corema album*) (Martínez-Varea et al. 2019).

Quant als recursos animals, en els jaciments del Paleolític superior, el conill és la presa més important en quantitat de restes. No obstant això, la caça se centra principalment en ungulats de talla mitjana, com a cérvol o cabra. Es complementa, a més, amb espècies de talla gran (cavall i ur), carnívors (linx, rabosa, llop, gat silvestre, mustèlids i foques) i talles xicotetes (ocells, tortugues aquàtiques i micromamífers). Totes aquestes preses proporcionen una gran diversitat de recursos: parts comestibles com a carn, vísceres o medul·la; i recursos per a altres usos com a pells (vestimenta) i matèria primera (os i banya) per a la fabricació d'indústria òssia i adorn.

A partir de l'anàlisi de les marques de tall i fractura oposades sobre els ossos, podem entendre les parts que van aprofitar, però també les tècniques culinàries que van dur a terme els humans (Figura 2 E-H). En general, tant ungulats, carnívors com conills, eren processats de manera similar: extracció de la pell per al seu ús, desmembrat i descarnat per a consumir la carn possiblement una vegada cuinada usant el foc (Real 2017; Real et al. 2019). D'altra banda, els ossos llargs amb major cavitat medul·lar, així com metapodis i falanges dels ungulats, es fracturaven per a accedir a la medul·la (Figura 2F-G), que podria ser consumida o tractada mitjançant caldos.

4. Simbolisme i creences

En Cendres s'han trobat restes de penjolls que servien d'adorn fets sobre diversos suports animals, des de petxines i dentalium (Figura 2D), fins a canins atrofiats de cérvol i sobre un caní de linx, probablement el cas més destacat (Figura 2E). Es tracta d'una mena d'adorn que es documenta en molt pocs jaciments de tota Europa en l'Aurinyacià, i l'existència d'altres dents similars en nivells d'igual cronologia a Beneito (Agres) i Foradada (Dénia) ens indica que en l'espai al qual remet la situació d'aquestes tres cavitats constitui-

ria un territori grupal dotat de símbols identitaris comuns. Quant a manifestacions artístiques, la presència en Cendres és escassa però ressenyable. S'han trobat diversos fragments d'os amb decoracions figuratives i signes. Els més destacats són una costella que ha sigut perforada i decorada, l'ús de la qual es relaciona amb un brunzidor, i un parell d'ossos amb representacions de cérvols. En tots els casos corresponen als nivells del Magdalenian superior.

* Tot i que la forma genuïna del topònim és "Cova de la Cendra", hem optat per conservar "Cova de les Cendres" per ser la denominació habitual entre els arqueòlegs en les seues publicacions.

Referències

- Martínez-Varea, C., Ferrer-Gallego, P., Raigon, M.D., Badal, E., Ferrando-Pardo, I., Laguna, E., Real, C., Roman, D., Villaverde, V., 2019. "Corema album archaeobotanical remains in western Mediterranean basin. Assessing fruit consumption during Upper Palaeolithic in Cova de les Cendres (Alicante, Spain)". *Quaternary Science Reviews* 207, 1-12.
- Real, C. (2017). *Estudio arqueozoológico y tafonómico del Magdaleniano de la Cova de les Cendres (Teulada-Moraira, Alicante)*. Tesis Doctoral. Universidad de Valencia.
- Real, C., Martínez-Alfaro, A., Bel, M., Martínez-Varea, C., de Oliveira, P., Pérez-Ripoll, M., Román, D., Villaverde, V. 2019. "La Cova de les Cendres (Teulada-Moraira): Nuevos datos sobre las ocupaciones humanas gravetienses en la región central del Mediterráneo ibérico". En: *6é Congrès d'Estudis de la Marina Alta Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta*.
- Villaverde, V., Roman, D., Ripoll, M.P., Bergada, M.M., Real, C., 2012. "The end of the Upper Palaeolithic in the Mediterranean basin of the Iberian Peninsula". *Quaternary International* 272-273, 17-32.
- Villaverde, V., Real, C., Roman, D., Albert R.M., Badal, E., Bel, M.A., Bergada, M.M., de Oliveira, P., Eixea, A., Esteban, I., Martínez-Alfaro, A., Martínez-Varea, C.M., Perez-Ripoll, M., 2017. "The early Upper Palaeolithic of Cova de les Cendres (Alicante, Spain)". *Quaternary International* 515, 92-124.

El joc del cànter i la rua de l'orso a les carnestoltes de Teulada

Jaume Buigues i Vila

A Teulada, a les acaballes del segle XIX i primeres dècades del segle XX, sabem, per diverses fonts orals, que per les Carnestoltes es celebrava el joc del cànter a la plaça del Porxe i corria l'orso pels carrers de la Vila i el Raval.¹

La festa de les Carnestoltes és una d'aquelles celebracions mòbils, ja que es regeix pel calendari litúrgic, que a Teulada va tenir, com a la resta de pobles de la Marina, un fort arrelament, tot i que ara es troba completament esvaïda i reduïda a la mínima expressió.

Si bé desconeixem els orígens de les carnestoltes a Teulada, si que sabem que a les acaballes del segle XIX, en les “*Ordenanzas Municipales de Policía Urbana y Rural para la Villa de Teulada*”, de l'any 1888, es regula la seua celebració en els següents termes:

[...]

ART. 17. En los tres dias de Carnaval se permitirá andar por las calles con disfraz, pero solamente hasta el toque de oraciones, ó sea el Ave María.

ART. 18. Queda prohibido el disfrazarse con trajes religiosos, ni militares propios de funcionarios del estado.

ART. 19. Las personas disfrazadas y las que las acompañen, no podrán llevar armas: se hace extensiva esta prohibicion á todos los que concurran á los bailes, en los cuales no podrán entrar, ni los militares con espada, ni los paisanos con baston; exceptuándose la autoridad y sus agentes que asistan.

ART. 20. Unicamente á la autoridad cor-

responde, y podrá quitar la careta, á la persona que á su juicio no hubiese guardado el decoro correspondiente, cometiendo alguna falta, escandalizando, ó causando cualquier disgusto, á particulares ó al público.

ART. 21. Queda prohibido á los disfrazados, y á los que no lo fueren, molestar de modo alguno ni á los transeuntes, ni á los demás vecinos.

ART. 22. Se prohíbe toda clase de disfraz, alegoría, ó comparsa, que ofenda la moral y buenas costumbres.

A Teulada, tot i que aquestes ordenances no se'n fan ressò, ha estat costum immemorial, en arribar el despertar de la primavera, en els anomenats “Darrers dies”, els dies de Carnestoltes, l'**enfarinada**, una celebració que consisteix en llançar-se farina xiques i xics pels carrers de la Vila, “a bones” o “a males”. El darrer dijous la jovenalla, armada amb bosses plenes de farina, o de blavet², eixia al carrer a enfarinar a qualsevol persona que se li creuava amb ganes de gresca. Corrien tots els carrers del poble a la cerca de víctimes de la farina i continuaven enfarinant fins al darrer dimarts. No obstant l'enfarinada, durant els darrers dies de carnestoltes, tenia lloc, especialment a la plaça del Porxe, el *joc del cànter*, i corria pel Raval i els carrers de la Vila l'*orso*³, dos esdeveniments extraordinaris de què en parlarem tot seguit.

El joc del cànter

El *joc o ball del cànter*, a Teulada, consistia, una vegada es disposava la jovenalla en rogle, normal-

ment més xics que xiques, distribuïts al mig de la plaça del Porxe, en anar llaçant-se en cadena, i a una certa distància, un cànter buit, de mà en mà, amb un cert ritme que venia marcat per una cançoneta que, malauradament, els nostres informants no recorden. Quan el cànter li queia a terra a alguna de les persones que hi participava en el joc i es trencava, generalment perquè se li havia esvarat de les mans de manera fortuïta, s'acabava el joc, i aleshores acabaven de trencar els trossos del cànter i anaven amb els testos a fer broma per les cases del poble. A qui se li trencava el cànter accidentalment, havia de portar-ne un altre, bé, per tal de continuar el joc el mateix dia, bé, per tal de continuar el joc a l'endemà. Els cànters del joc no eren nous, en feien ús de cànters que s'havien badat, desmorrellat, o havien perdut una ansa, o havien mudat el color i s'havien fet rojos o negres. Eren cànters que no valien per a l'aigua de boca (de beure o guisar).

Amb el cànter trencat i trossejat, un dels joves del grup es disfressava amb una pellissa i en companyia de la resta de jugadors se n'anava fent l'orso i se n'entrava per les cases per tal d'esglaiar el veïnat. Aleshores, el grup de joves tombaven les cadires en terra i feien esclafir els testos del cànter sobre el sòl, trencaven algun plat i feien tota mena d'entremaliadures. I no obstant aquest orso de la jovenalla, hi havia un altre orso encarnat per una persona adulta, de què ara en parlarem, que també corria pel poble esglaiant i acarrerant el veïnat.

La rua de l'Orso

Durant els dies de carnestoltes apareixia a Teulada i a altres poblacions de la Marina, un personatge disfressat d'orso, qui es dedicava a esglaiar el veïnat, especialment la jovenalla, de la qual cosa se'n fa ressò Joan Amades⁴ en els següents termes:

Per la marina valenciana els qui es volien lliurar a tota mena de bulles fins arribar a les molestoses es vestien d'ós. Aquesta disfressa donava dret a entrar per les cases i fer-ho anar tot en renou, a cantar les veritats amb tota cruesa i a prendre's grans llibertats i llicències.

A Teulada havien personificat l'orso diversos homes que vivien al Raval, persones de classes subalternes, com el darrer personatge que el va encarnar, "Tonet de Maria Joan", una persona singular, que treballava d'enterrador i vivia al molí de Cotna a la partida dels Castellons, l'últim molí fariner de vent que ja havia perdut la seua funció industrial. Més antigament, tot i que les persones que ens informen no recorden quin era el seu paper, en companyia de l'os hi havia algun que altre personatge que l'acompanyava.

"Tonet de Maria Joan"⁵, era un personatge rústic que, durant els dies de carnestoltes, es guarnia d'orso. Vestia saragüells i portava sobre el cos una jupa elaborada amb pells de corder. El rostre el tenia cobert amb una màscara negra amb les celles pintades de blanc, i el cap el portava cobert amb un "gorro", a fi d'ocultar la seua identitat. A les mans portava un enllaçador de tela subjectat per dos pals, per tal de capturar la jovenalla. Quan anava pel carrer obrava amb moviments com els d'una bèstia, i, quan acaçava la xicalla per capturar-los, o fer-los por, o quan es creuava amb alguna persona pel carrer, feia crits guturals i grunyia. Si corrien, els perseguia fins que els capturava o se li escapaven en entrar a alguna casa, d'aquelles que aleshores romania amb la porta oberta. És per tot açò que, des de l'òptica actual, podem dir que la rua de l'orso era una representació de teatre popular de carrer.

Durant els dies de carnestoltes, entre el darrer dijous i el darrer dimarts, l'orso accedia a la Vila per diferents indrets, el més comú dels quals era des del capdamunt del Raval. Entrava al carrer de Dalt des del Ravalet, però, en algunes ocasions, a fi de sorprendre el veïnat entrava a la Vila per la banda de ponent, pel "Cantó de Simó", i en alguna ocasió es presentava pel Carreró. Aleshores, s'havia abillat la indumentària d'orso a casa Maria "Fu Fu", una dona que hi tenia sa casa, i entrava a la plaça del Porxe quan s'hi celebrava el joc del cànter i esglaïava a tothom.

L'orso corria per tot el poble, i contràriament al que passa en altres representacions profanes del cicle festiu hivernal, en què s'escenifica la cacera de

l'ós, la lluita ancestral entre l'home i l'ós, a Teulada era l'ós qui perseguia les persones a fi de caçar-les. L'orso portava a les mans, com ja s'ha avançat, una mena de llaç, integrat per dos pals i una tela unida a ells, que utilitzava per capturar les seues víctimes i una vegada caçades les sacsejava i després les soltava.

A la jovenalla, tot i els esglais de l'orso, els agradava la festa de les Carnestoltes i esperaven l'arribada dels darrers dies amb alegria. Quan veien l'orso, uns li tenien por i fugien, altres, els més fadrins li anaven darrere i el torejaven. No obstant això, tots li fugien per tal que no els capturara. Els més menuts corrien a la cerca de refugi i cridaven "*Mare, l'orso! Mare, que ve l'orso!*", altres ploraven i anaven a amagar-se. L'orso no solia clavar-se amb la gent adulta, tot i que si es presentava, li tombava el barret o la gorra als homes amb qui es creuava i tenia confiança, i a les dones feia la intenció de caçar-les, tot i que guardava les distàncies. Quan l'orso es cansava d'esglaiar i anar corrent per la Vila, agafava via per algun dels camins que envoltaven el nucli urbà i se'n tornava a casa fins al dia següent o fins a l'any vinent.

El final de la festa

En vindre la Guerra Civil, a partir de 1937, el joc del cànter i la rua de l'orso van deixar de celebrar-se a les carnestoltes teuladines a causa del conflicte bèl·lic i després de la Guerra Civil, el 12 de gener de 1940, Ramon Serrano Suñer, ministre de Governació de les autoritats sublevades, va promulgar una orde, donat el component moral i religiós integrista del nou règim nacionalcatòlic, en què es prohibien les carnestoltes per la seua component pagana i de subversió de l'ordenament establert. No obstant això, el poder municipal va permetre, sota vigilància, que la jovenalla celebrara l'enfarinada, amb farina, que tiraven a grapats, i també amb blavet, d'aquell que gastaven per rentar la roba i que a moltes persones els disgustava. La repressió no va propiciar que es recuperaren altres costums, com les màscares, l'orso o el joc del cànter, que si be es va jugar en temps de postguerra, ho feien fora del

temps de carnestoltes i sense anar per les cases a reballar els testos.

No obstant la prohibició general de les carnestoltes, la dictadura va permetre la celebració de festes privades com el Ball de Pinyata, sense màscares, a la Societat Recreativa Cultural de Teulada, i d'altres semblants en Casinos d'altres poblacions, ja que eren fàcils de controlar en un recinte tancat. No obstant, havien de demanar els permisos governatius corresponents.

Amb l'arribada del post-franquisme, les autoritats obrin la mà, i la festa de carnestoltes comença la recuperació de les seues arrels populars, i com que Teulada no podia ser menys, l'Associació Cultural Amis de Teulada, que naix a 1984, s'encarregarà d'organitzar-la i impulsar-la, sota l'estreta vigilància de l'ajuntament, governat aleshores pels hereus de la dictadura i dels botiflers que ens aboliren els Furs, qui en lloc de donar-li un impuls a la celebració, van donar "*las providencias más templadas y disimuladas para que se consiga el efecto, sin que se note el cuidado*" i van propiciar, enduent-se els joves del poble a les carnestoltes de Pego, que avui a Teulada, no es celebren unes carnestoltes com cal

Referències

1. Joan Cabrera Tur "Carranc" (1900-1983), Maria Vila Buigues (1923), Pedro Buigues Oller (1928) i Jaume Ivars Ronda (1941).
2. Producte en pols que s'afeg al midó o a l'aigua de la bugada quan s'emmidona o es llava la roba blanca a fi de llevar-li la grogor i emblanquir-la. El blavet, contràriament a la farina que es podia espolsar, romanien apegat a la cara i a la roba.
3. El mot *orso* és un dialectalisme amb què es denomina l'ós, animal del gènere *Ursus*.
4. AMADES, Joan. *Costumari Català*. Ed. Salvat. Barcelona: 1982. Vol. II, p. 76.
5. L'any 1973, l'arquitecte Vicente Buigues Vila, publica al programa de festes de sant Vicent, un article que titola "*El Gran Señor (cuento de nuestra tierra)*" en què parla d'aquest personatge.

150 anys de música i ball a la Marina Alta

Joan Ivars

Fa poc ha vist la llum una publicació de gran interès per a la cultura musical de la comarca de la Marina Alta. Amb el títol que encapçala aquest article, s'aplega una gran quantitat de material informatiu i gràfic que abraça el llarg període que va des de mitjans del segle XIX fins quasi als nostres dies. L'obra, dirigida per Francesc Carrió i coordinada per Antoni Reig, compta amb una extensa nòmina d'autors i col·laboradors, tots els quals han contribuït a donar una amplíssima visió del que ha sigut –i continua sent– un dels motors més importants per al gaudi de les nostres gents en tots els temps, la música i el ball.

socials, balls de carrer i societats que imperaven en aquesta època.

Passen els anys i canvien les modes musicals i els balls: els cuplets, el xarleston. Artistes de renom visiten els teatres de Dénia i de la comarca, posant al dia els corrents musicals als pobles de la Marina. S'obrin nous teatres a Dénia, Xàbia, Ondara, Pego... I pistes de ball, i casinos popularitzen els ritmes de moda.

Després de la guerra, van sorgint orquestrines i orquestres de més categoria que van recorrent tota la geografia comarcal al llarg de l'any, però

sobretot a l'estiu i a les festes patronals de cada poble.

Tots els conjunts musicals (o quasi tots) de la comarca van desfilant per les pàgines d'aquesta publicació. De Teulada apareixen l'orquestra Goya, el Trio Los Boys, l'orquestra Costa Blanca i el conjunt Rain.

Orquestra Costa Blanca

Blanc o la nostra Acuario, entre moltes més.

La música en valencià o el folk (entre els quals destaca el Festival Folk de la Marina, organitzat i celebrat a Teulada en dos ocasions) ocupen els capítols dedicats a aquest període dels anys 70-90.

Trio "Los Boys"

ments culturals fan acte de presència en moltes de les pàgines d'aquest llibre, imprescindible per a tota aquella persona que vulga conèixer el nostre passat musical més recent.

Amb "Les altres músiques", capítol dedicat a la música clàssica, de banda, de coral, xarangues... es clou aquest amplí ventall sobre la música i els balls de la nostra comarca en l'últim segle i mig.

Les sales de festes i discoteques també tenen el seu espai i així tenim les mítiques El Molí

La música pop, el rock, el jazz i els cantants semiprofessionals que actuaven en recitals, vetlades i altres esdeveni-

Una imatge, mil paraules

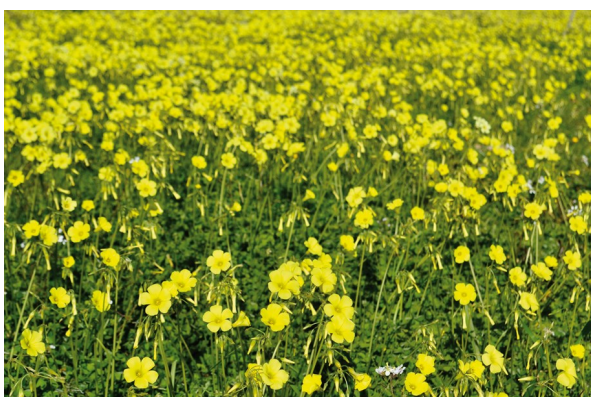
Les imatges del fotoclub L'Andragó

Maria Mengual

Pepe Buigues

Marçal Alegre

Carlos Giménez

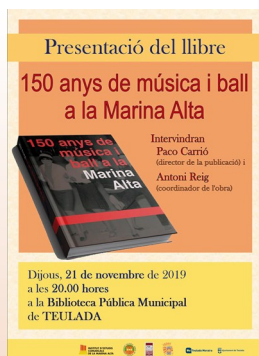
Testimoniatge gràfic

Arcs de benvinguda al nou rector de la parròquia de santa Caterina de Teulada, Miguel Ribes G. , en la seua entrada el dia 9 de juny de 1930 (Fotos: Arxiu Joan Ivars Cervera))

L'ACAT es mou

Últimes activitats de l'Associació Cultural Amics de Teulada

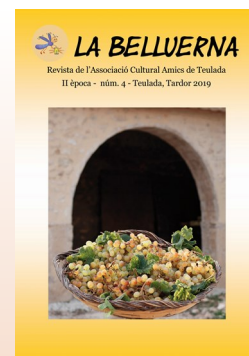
Presentació *150 anys de música i ball a la M. A.*

Presentació revista *Caramella*

Actuació teatral "El nom", per Farfullit Teatre

La Belluerna, núm. 4

----- Jornades Culturals de la Tardor -----

Conferència Rafael Alemany
Jornades Culturals de la Tardor

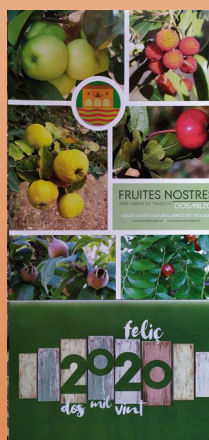
Conf. Vicent Beltrán i Carles Segura
Coorganitzat amb Grup de Danses Font Santa

Mercat de Nadal

Festa de la Dama – Coorganitzada amb Grup de Danses Font Santa

Calendari ACAT 2020
"Fruites nostres"

Tassó "La Joanaina"

